

Nekateri zgodnejši obrambni mehanizmi ega v luči teorije objektnih odnosov

DARJA KOBAL

POVZETEK

Uvodni del članka vrednoti obrambne mehanizme z dveh zornih kotov. Po eni strani osvetljuje koristnost rabe obrambnih mehanizmov, po drugi pa obravnava njihovo naravo in način soočanja subjekta z ogrožujočimi dejstvi. Obrambni mehanizmi so razvrščeni glede na njihovo kompleksnost, uspešnost, sprožilni motiv ipd. Nadalje članek razčlenjuje otrokovo prvo srečanje z najprimitivnejšimi obrambami (kakršne so npr. projekcija, introjeksija in zanikanje), pa tudi z nekaterimi kompleksnejšimi, kakršni sta, denimo, splitting in projektivna identifikacija. V razvoju objektivnega stadija je vzpostavljena identifikacija, opaziti pa je mogoče tudi obračanje proti selfu in premeščanje. Sestavek se v razčlembi obrambnih mehanizmov dotakne zgolj nekaterih, zlasti tistih, ki so temeljnega pomena za nadaljni osebni razvoj otroka.

ABSTRACT

SOME EARLY DEFENSE MECHANISMS OF THE EGO EXAMINED UNDER THE SPOTLIGHT OF THE THEORY OF OBJECTIVE RELATIONSHIPS

The introduction to the article evaluates defense mechanisms from two perspectives. On the one hand, it throws light on the usefulness of the employment of defense mechanisms, while on the other hand, it deals with their nature and the subject's manner of confrontation with the threatening factors. Defense mechanisms are classified according to their complexity, success, trigger motives, and so forth. The article goes on to analyze a child's first encounter with the most primitive defenses (such as projection, introjection and denial), and also with some of the more complex ones, such as splitting and projective identification. Identification is established during the development of the objective stage, while it is also possible to observe introversion and transference. This paper and analysis of defense mechanisms touches only some of them, particularly those of fundamental significance for a child's further personality development.

1. POSKUS VREDNOTENJA OBRAMBNIH MEHANIZMOV

Teorija objektivnih odnosov je v svojem razvoju predrugačila vsebino in obseg marsikaterega "klasičnega" psihoanalitičnega pojma. Teoretsko-konceptualni aparat pa je obogatila tudi z nekaterimi pojmi, ki jih v "pionirskem" Freudovem delu ne zasledimo. Razlogov, ki so botrovali tovrstnim "inovacijam", je kajpada več. Če odmislimo razlike v interpretacijah ortodoksne psihoanalize, kaže v prvi vrsti izpostaviti spremenjeni "vzorec" pacientov. Njihova starost se namreč pogosto ni ujemala s starostjo Freudovih pacientov (Kleinova, Mahlerjeva, Spitz in drugi so se pretežno ukvarjali z otroci, kar pa zahteva bistveno drugačen pristop), različen pa je bil tudi obseg njihove patologije. Kernbergovi pacienti so bili, denimo, dobro strukturirane nevrotične osebnosti, pa tudi šibko strukturirane borderline osebnosti ("blizu nevroze", "blizu psihoze" ali psihotične strukture) (Matjan, 1990; Praper, 1990).

Še posebej pomembna je bila vpeljava pojma "objektivni odnos", saj so jo spremljale korenite spremembe na kliničnem, tehničnem in teoretičnem področju. Sintagma "objektivno razmerje" je dvoumna. Izraz "objekt" ima v njej poseben pomen. Z njim označujemo osebo, proti kateri so usmerjeni-subjektovi-nagoni. Besede "objekt" ne smemo razumeti v slabšalnem smislu. Če za nekoga rečemo, da je, denimo, objekt ljubezni (nekoga drugega), to nikakor ne implicira, da ta oseba ni subjekt.

Izraz "razmerje" moramo razumeti dialektično. Nanaša se namreč na dva neločljiva, dasi različna vidika. Na eni strani obsega način, kako subjekt konstituira svoje "objekte", na drugi strani pa način, kako "objekti" določajo (ali, če hočete, oblikujejo) subjektovo delovanje. Melanie Klein je tako opredeljenemu pojmu "odnos" dodala še poseben pomenski odtenek: objekti dejansko delujejo na subjekt, objekti ga zasledujejo, pomirjajo itd.

Skratka, "objektivni odnos" pomeni vzajemni odnos med subjektom in objektom, odnos, ki je - to je treba posebej poudariti - konstitutiven za oba člena, iz katerih sestoji. Niti objekt niti subjekt, strogo vzeto, ne obstajata pred vzpostavitvijo "objektivnega odnosa". (Zato bi bil izraz "razmerje do objekta" morda nekoliko bolj zavajajoč, saj zbuja - zmotno - predstavo, da objekt predhodi subjektovemu razmerju do njega oz., kar je zgolj druga plat iste medalje, da je subjekt konstituiran že pred pojavitvijo "objektivnega odnosa") (Laplanche, Pontalis, 1985).

S spreminjanjem in dopolnjevanjem ter razvijanjem pojmovanja prve in druge topike, nagonov, konfliktov, psihoseksualnega razvoja itd., se je spreminjalo in dopolnjevalo tudi pojmovanje obrambnih mehanizmov, ki so osrednji predmet v pričujočem članku.

Kaj sploh pomeni izraz "obrambni mehanizem"? Fulgosi (Fulgosi, 1988) v kratkem pregledu Freudove teorije povzema, da obrambni mehanizmi (odslej OM) omogočajo ego, da nadzoruje id, da preprečuje vdor nezaželenih nagonovskih impulzov, da zadovolji id tudi takrat, ko zadovoljitev na realen način ni možna. V sodobni psihologiji predstavljajo OM način, kako se osebnost brani v frustrirajoči situaciji ali v situaciji, v kateri obstaja nevarnost frustracije. V Slovarju sociologije in socialne psihologije preberemo, da se mehanizmi obrambe ega (kot psihoanalitičen pojem) nanašajo na postopke, s katerimi ego, ki si prizadeva zavarovati svojo integriteto, nevtralizira tiste vsebine ida, ki so nezdržljive z delovanjem njega samega ali pa jih prepoveduje superego (Bosanac, 1977).

Seveda bi lahko navedli še številne drug(ačn)e opredelitve OM. Vendar pa se nam v luči nadaljnjih razmišljanj vsiljujeta predvsem dve vprašanji.

1. Kaj nas privede do tega, da uporabljamo OM?

2. V kolikšni meri je delovanje OM pri odraslem človeku "normalno" in potemtakem prispeva k razvoju osebnosti?

V opredelitvah OM se kot nekakšna rdeča nit vleče misel, da gre tu za pomagala ene instance duševnosti v spopadu z drugo. Že samo poimenovanje prebudi v nas vrsto "militarističnih" asociacij: bojno polje, sile, ki napadajo, sile, ki se branijo, zmagovalci, poraženci, veselje prvih, grenkoba drugih, mrtvi in ranjeni na obeh straneh... V sami osnovi je torej nek konflikt, spor, ki je za posameznika nedvomno dovolj resen. Že od tod vidimo, da človekova duševnost ni homogena. Prav nasprotno. Nekdo se mora stalno boriti proti drugemu. Ta drugi je očitno nevaren. Nekaj je nevarno, če je škodljivo. Škodljivo pa je zato, ker prizadeva neko dobro ali vrednoto. Potemtakem je ključno vprašanje, čigavi interesi so ogroženi, čigave dobrine se utegnejo poškodovati.

Če se ozremo po literaturi, je odgovor videti dovolj očitno: ego se brani pred idom, socializirana instanca pred prvinsko, kultura pred naravo. Je bilo to povedano preveč poenostavljeno? Nemara res, vendar včasih to ni nekoristno. Zdi se namreč, da se ravno v zvezi z OM vsiljuje nekaj starih metafizičnih dilem. Je človek po svoji naravi slab? Če je odgovor pozitiven, so OM civilizacijska nuja. Zlo je namreč treba zajeziti. To bi bila ključna naloga socializacije, ki bi jo v tem primeru še najustrezneje prevedli z izrazom "udomačitev" ali nemara "ukrotitev". Ker je paznikov premalo, je najbolj ekonomično, da vsaka zver svojega krotitelja ponotranji in postane sama svoj nadzornik. Družba bo tedaj lahko pomirjena, le vsake toliko časa bo morala preveriti, ali je nočni čuvaj še buden.

Kaj pa, če mora posameznik brzdati svoje nagone, ker bi njihova sprostitve prizadela druge? Ob tem se seveda vsiljuje vprašanje, katere dobrine drugih bi bile s tem prizadete. Če gre za agresivne impulze, se zdi povsem upravičeno, da jih posameznik skuša zaustaviti. So namreč nekaj negativnega. V večini primerov. Ne pa vselej. Agresija je lahko pogosto upravičena, celo racionalna in pravična. Če namreč okolje omejuje posameznika, pričakuje od njega, da se odpoveduje zadovoljitvi svojih potreb, da žrtvuje svoje radosti, užitke in srečo, bo upravičeno sovražen do svojih zatiralcev. Potemtakem je treba vprašanje o vrednosti, smiselnosti in upravičenosti OM vselej razumeti konkretno. Posameznik namreč ne živi sam. Vselej je vpleten v množico medosebnih odnosov. Vselej živi v določeni družbi, ki je več kakor doživeta intersubjektivnost.

Interesi družbe niso istovetni z interesi posameznika, čeravno se ta razmik v zgodovini zmanjšuje. Psihoanaliza je pokazala absurdnost, iracionalnost, nečlovečnost družbenih zahtev, v imenu katerih je posameznik žrtvoval samega sebe. To je pokazala zlasti v zvezi s spolnostjo. Seveda ima človek še druge potrebe, ki utegnejo ostati zaradi določene organiziranosti družbenega življenja in dela nezadovoljene. Ravno ta nezadovoljenost opozarja na nujnost družbenih sprememb. Na spremembo - če uporabimo Frommov izraz - družbeno imanentne etike v korist univerzalne.

To pa seveda ne pomeni, da so vse družbene zahteve iracionalne. Katere so racionalne? Od odgovora na to vprašanje je odvisno tudi to, kdaj je raba OM racionalna, upravičena. Racionalnost je zelo nedoločen pojem. Zato bi se bilo bolje vprašati, kdaj je raba OM dobra. Tedaj se moramo nujno vprašati, za koga je ta raba dobra. Zdi se, da je možen le en kriterij. Dobro je to, kar je dobro za človeka. Ne moremo pa vedeti,

kaj je dobro za človeka, če človeka ne poznamo. Ker ga ne poznamo v celoti, tudi ne moremo vedeti, kaj vse je zanj dobro. Toda poznamo ga vsaj toliko, da nekaj o tem lahko rečemo. Psihopatologija in medicina nas seznanjata med drugim tudi s pogubnimi posledicami prevelike prilagojenosti posameznika, preveč vnete rabe OM.

Ključno pri ocenjevanju OM je torej: ali jih posameznik rabi v svojo korist ali v korist drugih. Je raba OM v prid posameznikovemu razvoju, realizaciji njegovih potencialov, udejanjanju njegovih čutnih, čustvenih in razumskih zmožnosti (ki jih v konkretnem življenju pač ni mogoče ločevati)? Ključno je torej to: CUI BONO? Za čigavo dobro? To ni le teoretično vprašanje. To je tudi temeljno moralno vprašanje. To je za vsakogar objektivni problem. Nanj lahko odgovorimo napačno. Zgodi se namreč, da misliš, da je nekaj zate dobro, pa si se zmotil. To ugotoviš lahko kasneje (ali pa tudi ne - v zmoti je mogoče živeti ves čas). Cena zmote je huda. Plača jo vsak sam: v svoji duši in v svojem telesu. To je cena nemoralnega življenja: ne očitki in ogorčenja drugih, temveč psihosomatske motnje, zdolgočasnost, občutek, da življenje nima smisla, občutja krivde (pred svojo avtonomno vestjo in ne le pred ponotranjenim zakonom očeta), travme, nevroze itd.

Včasih človek vsega tega niti ne opazi, ker mu družba omogoči, da zatiranje samega sebe izkusi kot nekakšno krepost. J. Lacan v Etiki psihoanalize piše, da je vsak posameznik kriv le toliko, kolikor popusti glede svoje želje. To je nemara za moraliste slišati škandalozno, toda škandalozno je ravno to, da nekdo v bistvu humanistično zavzetost, skrb za posameznika, dojame kot škandal. Škandalozno je prej to, kar prihaja iz ust tistih, ki skušajo ljudem dopovedati, da je bistvo njihovega življenja v odpovedovanju, žrtvovanju, samozanikanju. Da morajo pozabiti nase, na svoje radosti, na svojo moč, na svoje potrebe. Takšno "držo" imenujejo "odgovorno", "zrelo", "odraslo", "uvidevno", "racionalno". Nam se zdi sramotna, poniževalna, z eno, cankarjansko besedo - hlapčevska.

MLADE BI MORALI POUČITI O POGUBNIH POSLEDICAH ZATIRANJA SAMEGA SEBE. Seveda vsaka potreba, želja, zahteva ne more biti zadovoljena. V tem ni nič neobičajnega. Vendar pa je najvažnejše spoznanje realnosti svojega položaja, individualnega in družbenega. To je soočenje s svojimi zahtevami in objektivnimi okoliščinami, ki ovirajo njihovo realizacijo.

Obrambne mehanizme torej vrednotimo z dveh aspektov.

1. V čigavo korist rabimo OM?

2. Kakšni so ti OM, kako se soočamo z ogrožujočimi dejstvi, infantilno ali zrelo?

2. POSKUS RAZVRŠČANJA OBRAMBNIH MEHANIZMOV

Očitno je torej, da so OM sestavni del psihične strukture vsakega človeka. Da bi ohranil svojo homeostazo, se mora ego boriti ne le z nagoni in intenzivnimi emocijami oz. afekti temveč tudi z zunanjimi dražljaji, ki utegnejo ravno tako ogroziti posameznika (Popović, 1985).

Že Kretschmer je opazil, da se človek v zelo ogrožujočih situacijah (npr. ob smrti bližnjega, med prestajanjem zaporne kazni ipd.) zateka k rabi zgodnejših in manj diferenciranih OM (npr. k negaciji ali inkorporaciji).

Vendar pa neko ogrožujoče dejstvo (nagon, čustvo, dražljaj) ne determinira enoznačno OM. Na "isti" povod se lahko različni posamezniki odzovejo z različnimi OM. Ob tem bi se lahko vprašali, kdaj je nek OM oz. njegova raba patološka. V literaturi najdemo

različne odgovore. Pisci izhajajo iz različnih meril. Popović, denimo, izpostavlja vprašanje raznovrstnosti OM. Kot patološko označuje zatekanje k maloštevilni paradigmi OM, rabo enega samega OM, fiksacijo na en sam OM, ki ga posameznik vedno znova uporablja, ne glede na naravo nagonov, impulzov ali afektov, ki ga izzovejo. Patologijo vidi tudi v neprestani rabi primitivnih OM, denimo negacije, introjeckije in projekcije, ki potrošijo preveč energije.

Poleg kriterija izbire OM glede na njihovo primitivnost oz. zrelost (kompleksnost) poznamo tudi druga merila njihovega razvrščanja.

1. Uspešnost

Po Fenichelu so OM nekakšni "manevri", s katerimi se ego brani pred nagonskimi impulzi, pred "antinagoni" v superegu ter pred nezaželenimi zaznavami in emocijami. Zanj je edinole sublimacija uspešen OM, vsi ostali pa so neuspešni.

2. Čas nastanka

Semrad (ob vrsti drugih avtorjev, ki ravno tako poudarjajo časovni kriterij) govori o šestindvajsetih OM, ki jih razčleni v štiri skupine glede na stopnjo regresije pacienta oz. glede na diagnostično kategorijo, ki ji pacient pripada:

a. narcistične obrambe (značilne za psihoze): zanikanje, projekcija, distorzija realnosti;

b. nezrele obrambe (pri karakterni nevrozi): projekcija, shizoidno sanjarjenje, introjeckija, obračanje proti selfu, nagnjenost k hipohondriji, regresija, težnja k somatizaciji ipd.

c. nevrotične obrambe: intelektualizacija, osamitev, racionalizacija, potlačevanje, premeščanje, reaktivna formacija, seksualizacija, eksternalizacija, disociacija;

d. zrele obrambe: sublimacija, altruizem, zavestno obvladovanje, humor, asketizem, anticipacija.

V kritiki Semradove razvrstitve OM Popović opozarja na manjkajoče, a navzlic temu izredno važne OM, npr. na identifikacijo, pa tudi na dejstvo, da zgolj na podlagi rabe OM še ni mogoče podati klinične ocene, saj je treba upoštevati še vrsto drugih prvin.

3. Sprožilni motiv

je lahko:

a. strah pred izredno silovitim nagonom ali pa posledica anticipacije realne ali imaginarne nevarnosti;

b. občutje krivde, ki nastopi zaradi strahu pred superegom (po zadovoljitvi "prepovedanega" nagonskega impulza se namreč utegnejo pojaviti občutki krivde, ki se jim mora ego z ustrežno obrambo izogniti ali pa jih zmanjšati) in ki ima lahko - podobno kot strah - tudi signalno funkcijo, saj opozarja na nevarne situacije; poleg tega je občutke krivde mogoče opaziti tudi v povezavi s sramom (ki posameznika odvrča od ekshibicionizma) in gnusom, če se nanašajo na oralne, analne in seksualne potrebe (spomnimo se Plutchikove primarne dimenzije emocije - zavračanja, ki se doživlja kot gnus, izkazuje pa se kot bruhanje);

c. močan afekt, ki spremlja nagon in ki lahko poruši homeostazo, pri čemer je obramba usmerjena zoper neprijetna intenzivna občutja.

V zvezi z razvrščanjem OM omenja Popović nekaj značilnih pomanjkljivosti, npr.:

- ne poznamo nobenega klasifikacijskega principa, ki bi ga lahko označili kot edino pravičnega ali upravičenega;

- kategorije se med seboj prekrivajo;

- če želimo postaviti bodisi dinamsko diagnozo bodisi prognozo, moramo neizogibno poznati posamezne mehanizme obrambe (Popović, 1985).

Prek povezave osmih OM s Plutchikovimi osmimi temeljnimi emocijami je Kellerman (Lamovec, 1984) prišel do ugotovitev, da se OM ne razlikujejo med seboj samo po tem, s katerimi temeljnimi emocijami se povezujejo, ampak tudi po dimenzijah polarnosti in podobnosti. Regres in premeščanje umešča med primitivne, reakcijsko formacijo, represijo, intelektualizacijo, zanikanje, kompenzacijo in projekcijo pa med kompleksnejše OM. Tudi v načinu izražanja impulzov si OM niso enaki. Zanikanje, reakcijska formacija, represija in intelektualizacija blokirajo izražanje impulzov. Projekcija, kompenzacija, premeščanje in regres pa jih sproščajo.

Seveda niti Kellerman niti Plutchik nista ostala na ravni spekulacije, temveč sta se z zadnjo hipotezo (o blokiranju in izražanju impulzov) podala tudi v empirično raziskovanje omenjenih procesov. V eni izmed svojih študij sta s primerjavo OM normalnih oseb z OM psihiatričnih bolnikov (žal ni navedeno, na kakšni psihiatrični populaciji sta uporabila svoje vprašalnike) ugotovila zanimivo dejstvo. Normalni preizkušanci rabijo zlasti tiste OM, ki blokirajo impulze, psihiatrični bolniki pa one, ki nagonske impulze sproščajo.

3. RAZVOJNI IN OBRAMBNI MEHANIZMI EGA V LUČI TEORIJE OBJEKTNIH ODNOSOV

V sintezi teorije objektivnih odnosov, ki bi izpostavila ravni obrambe, ki jih uporablja otrok v svojem osebnostnem razvoju, je treba upoštevati več razvojnih linij. Kot pripomoček za globlje razumevanje psihoanalitične razvojne teorije se opiramo na preglednico na naslednji strani, pri čemer se bomo osredotočili zlasti na linijo razvoja obramb (Blanck, 1985; Praper, 1989/90; Praper, 1990; Praper, 1992).

Že v simbiozi (stadij predhodnega in stadij parcialnega objekta) se otrok sreča s prvimi, najprimitivnejšimi obrambami (kakršne so npr. zanikanje, projekcija in introjckcija), pa tudi z nekaterimi kompleksnejšimi, kakršni sta, denimo, splitting in projekтивna identifikacija. V razvoju objektivnega stadija je vzpostavljena identifikacija (kot posebna oblika obrambe), opaziti pa je mogoče tudi obračanje proti selfu in premeščanje. Z izolacijo, regresijo in psevdointelektualizacijo pa otrok postopoma razvija najbolj zapletene obrambe, kakršne so npr. racionalizacija, intelektualizacija in izrinjanje (Blanck, 1985; Praper, 1989/90; Praper, 1990).

4. PREGLED NEKATERIH OBRAMBNIH MEHANIZMOV

Težko se je odločiti, katere OM je smiselno obravnavati posamično. Zdi se namreč, da je spričo velikega števila piscev, ki se, vsak nekoliko po svoje, ukvarjajo s tovrstnimi vprašanji, vsaka izbira na nek način nasilna. Spisek OM je z razvojem teoretske refleksije postajal vse daljši.

Prva se je s tem problemskim sklopom sistematično ukvarjala A. Freud. V njeni teoriji OM sproži anksioznost, ki nastane zaradi nagonskih potreb, nadjazovskih ali družbenih zahtev. Ugotovila je, da se OM pojavljajo v t.i. svežnjih in ne le posamično (Praper, 1992). Razlikovala je naslednje OM: potlačitev, regresijo, reaktivno formacijo,

RAZVOJ OTROKA VZDOLŽ STADIJEV PSIHOSEKSUALNEGA RAZVOJA IN RAZVOJNIH LINIJ STRUKTURALIZACIJE EGA

(Preglednica povzeta po Blanck, 1985; Praper, 1989/90; Praper, 1990; Praper, 1992)

STAROST	PSIHO-SEKSUALNO DOZOREVANJE	OBJEKTNI ODNOSI	NIVOJI TESNOBE	NIVOJI OBRAMBE	OBVLADOVANJE IMPULZOV	PRILAGODITVENA FUNKCIJA	USTVARJANJE IDENTITETA
rojstvo	oralno nediferenc. matrica	pre-dobjektni stadij	strah pred izničanjem			cenestetično zaznavanje	avizem
0 - 2mes.	oralna inkorporacija					cenestetično zaznavanje	avizem
2 - 6 mes.	oralno doživljanje (ne)ugodja	stadij pred-hodnega ob., stadij parcialnega objekta	kriza zaupanja	projekcija, introjeksi, zanikanje, začetek projektivna identifikacija	diferenciacija impulzov, začetek nevtralizacije	gibljivost	simbioza
6-10 mes.	oralno s pomožnimi načini funkcioniranja	objektni stadij	8-mesečna tesnoba	identifikacija, obračanje proti selfu, premeščanje	fuzija libida in agresije	hotne aktivnosti, diakritično opažanje	separacija, začetek individualizacije, diferenciacija
10-16 mes.	oralno proti analnemu	zavest o objektu, ki zadovoljuje potrebe	dosežen nivo signalne tesnobe	odpor	primitivna agresija	razumevanje objekta, komunikacija	prakticiranje, uresničevanje
16-24 mes.	analno	isto, a nivo nove avtonomije	prva ambivalenca	odpor, izolacija	integrac. dobrih in slabih slik selfa in objekta v koncepcijo selfa in objekta	gibljivost, okretost, rapprochement	začetek in oblikovanje spolne identitete
2 - 3 let	analno (agresivnost)	katexsa predstav objekta	strah pred izgubo ljubezni objekta	regresija, psevdointelektualizacija	nevtralizacija, sproščanje energije za vzpostavljanje novih OM	sprejemanje prvih oblik omejitve oz. borbi se za neodvisnost	prva trma
3 - 4 let 4 - 5 let	psihološko rojstvo falično	triatni odnos, igranje vloge	kastracijski strah	izrinjanje	co-self	semantična komunikacija, preverjanje realnosti	identifikacija v stopnji prodornosti, podjetnosti

izolacijo, negacijo, projekcijo, introjekcijo, odvrčanje od selfa, sprevračanje v nasprotje in sublimacijo. Alexander dodaja še anksioznost, izzivalno vedenje, preusmerjanje občutij k sebi in mazohistično obrambo. Teorija objektivnih odnosov vključuje nekaj novih OM, nekaterim starim pa dodaja drugačne pomenske odtenke. Takšni OM so: splitting, projektivna identifikacija, eksternalizacija, internalizacija, inkorporacija, interioracija, itd. Pri tem je treba poudariti, da se v svežnjih pojavljajo tisti OM, ki imajo isto razvojno zgodovino in opravljajo kot taki povsem določeno funkcijo. Tako se, denimo splitting, projektivna identifikacija, projekcija, introjekcija in zanikanje pojavljajo skupaj, saj vsi nastanejo v zgodnjem otrokovem razvoju, v fazi simbioze (Praper, 1992).

PROJEKCIJA

Termin projekcija uporabljajo nevrologija, psihologija (v širšem pomenu) in psihoanaliza (v ožjem pomenu). V prvih dveh primerih predstavlja projekcija operacijo, pri kateri je nek nevrološki ali nek psihološki element premeščen oz. prestavljen na zunanjo pozicijo - iz centra na periferijo ali iz subjekta na objekt.

Laplanche in Pontalis ugotavljata, da se projekcija v psihologiji nanaša na več procesov.

1. Ko subjekt zazna okolico, se nanjo odziva v odvisnosti od lastnih interesov, stališč, navad, razpoloženj, trenutnih emocij, pričakovanj, želja itd. Tu projekcija označuje odnos med Innenwelt in Umwelt, ki se pojavlja v vseh vidikih vedenja: nek "poslovnež" npr. vse okrog sebe zaznava zgolj v luči tega, kaj lahko kupi in kaj lahko "proda" (opraviti imamo s t. i. "poklicno pohabljenostjo").

Tovrsten proces, v katerem se bistvene strukture in značilnosti osebnosti odražajo v njenem vedenju, se izkazuje tudi v t. i. projektivnih tehnikah. Vendar pa je treba poudariti, da je pojem "projektivnost" mnogo širši od pojma "projekcija": "projektivne tehnike namreč zahtevajo, poleg ožjega (obrambnega) mehanizma projekcije, številne druge psihološke dejavnike (različne OM, kognitivne in emocionalne poteze osebnosti itd.)" (Šali, 1986, str. 17).

2. Subjekt v določeni osebi prepozna neko drugo. Uslužbenec lahko, recimo, podoba svojega očeta "projicira" v svojega šefa. Psihoanaliza tovrstne procese raje poimenuje z izrazom "transfer".

3. Subjekt se identificira z drugo osebo, ali pa - ravno obratno - drugo osebo identificira s samim sabo. Bralec se, denimo, ob branju romana projicira v junaka. Proces se v psihoanalizi označuje z oznako "identifikacija".

4. Subjekt pripíše določene težnje, namere, želje itd. drugim, ker jih noče prepoznati kot njemu lastne. Rasist npr. svoje napake in spodrsrljaje projicira v diskriminirano skupino. Temu procesu tudi v psihoanalizi ustreza termin "projekcija".

Freud je s pojmom projekcija zaobjel vrsto psiholoških manifestacij, tako normalnih kot patoloških. Najprej je projekcijo odkril v paranoji: to je obramba, ki "zlorablja" normalni mehanizem tako, da za neugodno izkušnjo išče zunanji vzrok. Podrobno jo je opisal ob primeru Schreber, kjer je poudaril, da paranoik ideje, ki so zanj neznosne, projicira v zunanjo stvar.

Prava projekcija instinktno grožnje v zunanjo realnost pa pride še zlasti do izraza v fobiji. V Nezavednem Freud piše: "Jaz se vede tako, kot da mu razvoj tesnobe ne bi grozil zaradi nekega nagonskega vzgiba, ampak zaradi neke zaznave. Zato lahko na to

zunanjo nevarnost reagira s poskusi bega v smislu fobičnega izogibanja. Poskusi bega pred nagonскими zahtevami pa so v splošnem nekoristni in rezultat fobičnega bega vendarle ni zadovoljiv" (Freud, 1987, str. 145).

V delu iz leta 1922 z naslovom Nekateri nevrotični simptomi pri ljubosumnosti, paranoji in homoseksualnosti Freud opozarja na nadaljno manifestacijo projekcije, na t. i. projicirano ljubosumnost, ki jo razlikuje tako od normalne ljubosumnosti kakor tudi od ljubosumnosti paranoika. Subjekt se namreč brani pred svojo lastno željo po nezvestobi tako, da ljubosumnost pripiše svojemu partnerju, rekoč: "Ti si ljubosumen, ne pa jaz!" Ob tem odvrne pozornost od svojega lastnega nezavednega in jo preusmeri na nezavedno drugega - svojega partnerja, pri čemer se zgodi dvoje: spozna "nekaj novega" o svojem partnerju, hkrati pa glede samega sebe zaide v veliko zmoto.

Napačno bi bilo misliti, da projekcija deluje zgolj v patologiji in da v vsakdanjem življenju normalnega človeka ne pride do izraza. Omenili smo že primer rasizma, opozoriti pa kaže tudi na vrsto študij, ki dokazujejo, da se na projekcijo ne opirajo le rasni, temveč tudi religiozni, spolni in drugi predsodki. Vse pre pogosto pozabljamo, da prav altruizem, ki ga vedno znova povzdiguje kot etični princip par excellence, ni nič drugega kot eden izmed mnogih izrazov projekcije. Prepovedane (najpogostejše seksualne) želje subjekt projicira v drugega, nato pa stori vse, da bi jih slednji mogel udejanjiti. Pri tem je pripravljen žrtvovati lastne interese, srečo ali celo življenje. Popović navaja kot zgled altruističnega lika Cirano de Bergeraca (Popović, 1985).

Tudi v vračeverju, mitih in animizmu igra projekcija izjemno pomembno vlogo, saj prav demoni, duhovi in druga nadnaravna bitja utelešajo slabe, prepovedane nezavedne želje (Laplanche, Pontalis, 1985).

Anna Freud meni, da je delovanje projekcije (in introjekcije) odvisno od "spособnosti" subjekta, da razlikuje med tistim, kar prihaja od znotraj, in onim, kar prihaja od zunaj. Za razliko od A. Freuda pa M. Klein umešča projekcijo med shizoidne OM (med katere sodijo tudi splitting, projektivna identifikacija, idealizacija, negacija in introjekcija), ki v preseганju depresivne pozicije (ta proces se dogaja med šestim in dvanajstim mesecem otrokovega življenja) ne deluje več v tolikšni meri kot poprej, tako da otrok znova podoživi svoja zgodnja tesnoba stanja (kar utegne izzvati celo otroške nevroze). S tem se idealizacija objektov bistveno zmanjša. Objekti, ki so bili prej nadvse zelo zastrašujoči, postajajo vedno bolj "prijazni". Otrokov jaz teži k tesnejši notranji povezanosti, tako da tudi sama tesnoba bistveno upada. Na tak način lahko otrok ustrežnejše dojema stvarnost in se ji prilagaja.

Iluzorno in povsem neplodno bi bilo domnevati, da odrasel normalen človek ne reagira s shizoidnimi mehanizmi in da ne vzpostavlja več t. i. shizoidnih odnosov do objektov. Kleinova eksplicitno poudarja, da obstajajo shizoidni odnosi do objektov, resda v manjši meri, tudi pri normalni odrasli osebi. Kažejo se v obliki sramu, izumetničenosti (nenaravnosti), pa tudi v obliki pretiranega zanimanja za druge ljudi (žal Kleinova v svojem eseju Zapis o nekaterih shizoidnih mehanizmih ne obravnava podrobneje shizoidnih odnosov, značilnih za normalno odraslo osebo, saj jo zanimajo predvsem patološki vidiki teh odnosov). Tudi trenutne motnje logičnega mišljenja (npr. nepovezane misli in asociacije) so zanje odraz shizoidnih mehanizmov, in sicer začasnega splittinga jaza.

Povsem drugače pa se tovrstni odnosi vzpostavijo pri t. i. shizoidnih osebnostih, kjer pride do prekomerne projekcije razcepljenih delov selfa v drugo osebo. Projekcija

tako vpliva na odnose do objektov, na emocionalno življenje in na osebnost v celoti, tako da se čuti takšna oseba strahotno osamljena in se neznosno boji vsakršne, še tako kratkotrajne ločitve od ljudi, predmetov itd. Jaz postaja šibkejši in občutek nemoči se razbohoti v vsej svoji veličini. Bolj ko oseba išče izhod, bolj se zapleta v depresivno stanje (Klein, 1983).

Za projekcijo je značilno, da z njo svoje negativne težnje pripisujemo drugim. Projiciramo torej tisto, kar je osovraženo, slabo. V interpretacijah teorije M. Klein pogosto zasledimo stališče, da otrok projicira slab fantazmatski objekt. Vendar pa Kleinova v Zapisih o nekaterih shizoidnih mehanizmih izrecno poudarja, da niso zgolj slabe, nezaželene vsebine otrokovega selfa tiste, ki so vključene v mehanizem projekcije. Tudi dobri deli selfa se v otrokovem zgodnjem obdobju izločijo in projicirajo, kar se zlasti kaže v otrokovem odnosu do iztrebkov. Iztrebek ima namreč zanj pomen daru. (Na oblikovanje teorije daru je na Kleinovo s svojimi deli o najzgodnejšem otrokovem razvoju nesporno vplival Abraham, ki je med prvimi izdelal teorijo o razrešitvi Ojdipovega kompleksa pri deklici. To teorijo je z velikim navdušenjem sprejela tudi Kleinova, ki pa žal - ker je večino svoje pozornosti namenila najzgodnejšemu odnosu med otrokom in materjo - na področju psihologije ženske ni šla dlje od Abrahama).

V luči njene teorije se deli jaza skupaj z iztrebki izločijo iz otroka in projicirajo v drugo osebo in predstavljajo kot taki dobre in ljubljene dele selfa. Tovrstna projekcija je neizbežna tako za otrokov razvoj pozitivnih odnosov do objektov kot za samo interakcijo jaza z okoljem.

Seveda pa tudi prekomerna projekcija dobrih delov selfa pušča brazde v nadaljnjem otrokovem življenju: zaradi izgube dobrih delov svoje osebnosti vidi v materi utelešenje lastnega ideala jaza, njegov jaz začne slabeti in postaja vedno bolj osiromašen. V končni fazi privedejo ti procesi do pretirane odvisnosti od zunanjih predstavnikov lastnih dobrih delov. Ljubezen do objekta doživlja oseba kot ljubezen do predstavnika lastnega selfa: ko ljubi drugega, ljubi sebe (Klein, 1983).

Na tej točki moramo preusmeriti pozornost s projekcije na druge OM. Ostaja pa vprašanje, ki smo ga doslej, morda ravno iz bojazni, da nanj ne bi znali odgovoriti, puščali ob strani: razmerje med projekcijo in potlačitvijo.

Dejstvo je, da je že Freud označeval iste procese z različnimi imeni in da je za različne procese uporabljal iste termine. Tako je bilo tudi s projekcijo. V svojih začetnih delih je menil, da projekcija, značilna za paranojo, ustreza potlačitvi, ki spremlja obsesivno nevrozo, in da pomeni paranoidna projekcija pravzaprav izrinjenje nezaželenega v zunanji svet. Primarni obrambni simptom se kaže kot nezaupanje do drugih ljudi in pomeni v bistvu vrnitev potlačenega iz zunanosti.

Povsem drugačen pomen pa je Freud pripisal projekciji v primeru Schreber: tu deluje projekcija v času oblikovanja simptoma (Symptombildung). Paranojo, ki se oblikuje v dveh fazah, je v tem delu postavil v bližino nevroz:

- nezaželen občutek (Schreberjeva homoseksualna ljubezen) je potlačen v nezavedno in tam predelan v nasproten občutek;

- sledi projekcija tega občutka v zunanji svet.

Podrobnejša analiza razkrije dva različna pomena projekcije.

1. Projekcija kot kinematograf

Subjekt "pošlje" v zunanji svet podobo nečesa, kar obstaja v njem samem oz. v njegovem nezavednem. Projekcija je zatorej vzrok zmote o samem sebi, saj subjekt pri

drugih ljudeh natančno in z lahkoto prepoznava vse tisto, česar ne more prepoznati pri samem sebi. V tem primeru gre za iluzijo.

2. Projekcija kot "kvazi" realen proces izključitve

Subjekt "izvrže" nekaj nezaželenega, pozneje pa to odkrije v zunanji realnosti. Projekcija se ne nanaša na vsebine, ki jih subjekt noče spoznati, marveč na pojave, glede katerih si subjekt želi, da se ne bi bili zgodili. V tem primeru gre za primarno ločitev med subjektom in zunanjim svetom (Laplanche, Pontalis, 1985).

Kljub vsemu pa odgovora na vprašanje, kako opredeliti razmerje med projekcijo in potlačitvijo, še nismo našli. Zdi se, da je potlačitev pogoj za projekcijo. Če to drži, zakaj potem pravimo, da je projekcija primitivni OM, potlačitev pa zrelejši?

ZANIKANJE

Tudi zanikanje sodi med primitivne OM. V spisu Zanikanje ga Freud pojasnjuje z metapsihološko razlago, ki temelji na dveh tezah:

1. zanikanje je način (eden izmed načinov) spoznavanja potlačenih vsebin;
2. na zavestni ravni subjekt zgolj razumsko sprejme potlačene vsebine, pri čemer pa ostaja tisto, kar je bistveno (afektivna predstava), še naprej nezavedno (Freud, 1987).

Zanikanje je torej tesno povezano s potlačitvijo. A. Freud vidi v njem predhodnika potlačitve. Zanikati namreč pomeni odstraniti iz zavesti vse tisto, kar je (za zavest) nesprejemljivo. Je eden izmed pomembnih mehanizmov v travmatskih stanjih, ko se skuša posameznik izogniti nekemu položaju, ki ga ne zmore obvladati. Seveda igra zanikanje pomembno vlogo tudi v razvoju osebnosti. Otrok često uporablja ta mehanizem, da bi negiral bolečino, ohranil svojo onipotentno držo in še naprej sledil načelu ugodja (Popović, 1985).

V zvezi z regresijo (pri kateri je tudi opaziti zanikanje) razlikuje Popović več različnih pojavov.

1. Na prvem mestu omenja nadzorovano regresijo v sanjah. Bolnik, ki se sicer zaveda svoje bolezni, sanja, da je zdrav. Tu je negacija blizu realnosti.

2. Obstaja tudi zanikanje v domišljiji, ki je posebej izraženo pri otrocih in starejših, in sicer kot posledica separacijske anksioznosti. Dnevno sanjarjenje predstavlja tudi način nadzorovane regresije, ki je v službi jaza, njen cilj pa je sprostitiv.

3. Pri manjših razcepih jaza se zdi, da obstajata dve instanci, ena, ki pozna resnico, in druga, ki jo negira. Pri psihozah se ta proces stopnjuje vse do popolne negacije (Popović, 1985).

PROJEKTIVNA IDENTIFIKACIJA IN SPLITTING

Z razvojnega vidika je naravnost nemogoče opisati posamične mehanizme, ločene drug od drugega, saj obstaja vsak le v povezavi z drugim. Tako Kleinova govori, denimo, o tesni povezanosti med splittingom, projektivno identifikacijo, negacijo, idealizacijo, projekcijo, introjekcijo in drugimi mehanizmi, ki jih podrobneje obravnava v spisu *Notes on Some Schizoid Mechanisms*, ki je tudi eno njenih najznamenitejših in - za razumevanje njene teorije - najpomembnejših del.

Avtorica se je v obravnavi večine razvojnih in obrambnih mehanizmov precej odmaknila od klasičnih psihoanalitičnih pojmovanj. V množici zgodnjih mehanizmov, ki obsega projekcijo in introjekcijo (ki je potrebna za vzpostavitev notranjega psihičnega aparata, pri čemer ego sprejme vase tisto, kar zazna ali izkusi na objektu; po Balintu je introjekcija sprejemanje kakršnegakoli objekta;), igrata najpomembnejši vlogi prav *splitting* in projektivna identifikacija. *Splitting* je mehanizem, ki onemogoča združevanje libidnih in agresivnih delov podobe samega sebe in drugih. Tako posameznik doživlja posebej dobre in posebej slabe dele podobe samega sebe. *Splitting* je osrednji mehanizem obrambne organizacije ega, preden je dosežena stopnja konstantnosti objekta (Matjan, 1990). Projektivna identifikacija pa predstavlja prvi način odnosa z objektom, pa tudi obrambo, ki temelji na projekciji libidnega in agresivnega dela selfa. Postopoma pride do razlikovanja med selfom in objektom, kar vodi v identifikacijo s tistim objektom, ki je bil doslej doživljen kot del selfa (Matjan, 1990). Njen nastanek omogočajo tudi oralni in analni sadistični impulzi, zaradi česar je v tesni povezavi s paranoidno-shizoidno pozicijo.

PREMEŠČANJE

Mehanizmu premeščanja psihologi ne namenjajo tolikšne pozornosti kot drugim OM (npr. potlačitvi, projekciji in identifikaciji). Morda tiči vzrok že v teoretskih osnovah, iz katerih je izrasla njegova opredelitev - Freud je namreč premeščanje (in zgoščanje) povezoval predvsem s sanjami. Seveda ni zanemaril pomena tega mehanizma pri tvorbi nevrotičnih simptomov (zlasti obsesionalnih) in njegovega delovanja v nezavednem.

V splošnem bi lahko delovanje premeščanja opredelili takole: zanimanje za idejo *x*, njena vrednost, intenzivnost za subjekt, se od nje oddaljijo in preusmerijo na neko drugo idejo *y*, ki prvotno ni imela take vrednosti, je pa z izhodiščno idejo povezana z verigo asociacij (Laplanche, Pontalis, 1985).

LITERATURA

1. Adler, Alfred (1989): O nervoznom karakteru, Matica Srpska, Novi Sad.
2. Blanck, Gertrude in Rubin (1985): Ego - psihologija, Biblioteka psiha, Zagreb.
3. Bosanac, Milan, Mandić, Oleg, Petković, Stanko (1977): Rječnik sociologije i socialne psihologije, Informator, Izdavačka kuća, Zagreb.
4. Eagleton, Terry (1987): Književna teorija, Sveučelišna naklada Liber, Zagreb.
5. Freud, Sigmund (1987): Metapsihološki spisi, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
6. Fulgosi, Ante (1988): Psihologija ličnosti, Školska knjiga, Zagreb.
7. Klein, Melanie (1983): Zavist i zahvalnost, Biblioteka psiha, Zagreb.
8. Lacan, Jacques (1988): Etika psihoanalize, Analecta, Ljubljana.
9. Laplanche, J., Pontalis, J.B. (1985): The Language of Psycho-Analysis, The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, London.
10. Lamovec, Tanja (1984): Emocije, Filozofska fakulteta, oddelek za psihologijo, Ljubljana.
11. Matjan, Polona (1990): Možnosti ocenjevanja Rorschachovega preizkusa z vidika teorije objektnih odnosov. - V: XVII. in XVIII. Posvetovanje psihologov Slovenije (Radenci - 1988/1989), Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana.
12. Musek, Janek (1988): Teorije osebnosti, Filozofska fakulteta UEK, Ljubljana.
13. Popović, Milan, Jerotić Vladeta (1985): Psihodinamika i psihoterapija neuroza, Nolit, Beograd.

14. Praper, Peter (1990): Analiza razvojnih deficitov v klinični situaciji. - V: XVII. in XVIII. Posvetovanje psihologov Slovenije (Radenci - 1988/1989), Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana.
15. Praper, Peter (1992): Dinamično interpretativna ali tudi razvojna diagnoza? - V tisku Anthroposa, Društvo psihologov Slovenije in slovensko filozofsko društvo, Ljubljana.
16. Praper, Peter: opiram se na zapiske s predavanj v okviru predmeta "Teorija nevroz", poslušanega v šol. letu 1989/90.
17. Sandler, Joseph (1989): Dimensions of Psychoanalysis, Karnac Books, London.
18. Segal, Hanna (1974): Melanie Klein - Eine Einführung in ihr Werk, Kindler, Munchen.
19. Šali, Borut (1986): RO-P, Rorschachova psihodiagnostika (Priročnik), Zavod SR Slovenije za produktivnost dela, Ljubljana.
20. Žižek, Slavoj, (1987): Jezik, ideologija, Slovenci, Delavska enotnost, Ljubljana.